

Kolme kirjaa paaveista

Jussi Hanska: Kristuksen sijaiset maan päällä? Paaviuden historiaa apostoli Pietarista Johannes Paavali toiseen. SKS, Toimituksia 1047, Vammala 2005. 342 s.

Simo Heininen: Ihmistä suurempi. Paaviuden historia. Edita, Helsinki, 2004. 191 s.

Christian Krötzl: Pietarin ja Paavalin nimissä. Paavit, lähetystyö ja Euroopan muotoutuminen (500–1250). SKS, Historiallisia tutkimuksia 219, Helsinki, 2004. 327 s.

■ Paavin vaihtumisen yhteyteen osuu kolmen suomalaisen paaviutta käsittelevän teoksen julkaiseminen. Globalisoituvassa maailmassa paaviuden merkitys on muuttunut niin suomalaisten kuin Suomenkin perspektiivistä ja siten paaviuteen kohdistuu yleistä mielenkiintoa. Kyse on maailman vanhimmasta, yhä toimivasta instituutiosta. Euroopan yhdentymisen on tuonut katolilaisuuden osaksi Suomenkin

todellisuutta. Lisäksi maailmanpolitiikan polarisoituminen islamilaisen maailman kanssa on tehnyt ajankohtaiseksi monet paaviuden historiaan perinteisesti liittyneet teemat. Kirjat täyttävätkin ”ajattomasti” erittäin merkittävää aukkoa suomalaisessa tietokirjallisuudessa: paaviutta ei ole näistä näkökulmista aiemmin käsitelty lainkaan eikä kokonaisesityksiä ole suomeksi tarjolla. Hyvä puoli on lisäksi se, että tekijät eivät ole ”toistensa apajilla” vaan kaikki kolme teosta käsittelevät eri asioita ja siten täydentävät hyvin toisiaan.

Tampereen yliopiston yleisen historian dosentti Jussi Hanska on asettanut haasteeseen paaviuden kaksituhattu vuotisen kehityskaaren esitellyn. Kyse ei ole primaaritutkimuksesta vaan kirjallisuuteen perustuvasta yleisesityksestä. Teos ylittää kuitenkin analyytisyydessään ja kriittisyydessään tavanomaisesti tällaisille teoksille asetettavat vaatimukset. Tekijä on hämmästyttävän asiantunteva mitä moninaisimissa kysymyksissä aina varhaisimman paavin identifioinnista ja ajoittamisesta läpi keskiajan ja uuden ajan politiikan sokkeloiden paavien rooliin taidemesenaatteina. Tekstistä

paistaa tekijän lukeneisuus ja innostus asiaan. Lukijalle tulee hienosti selvitettyä, kuinka Rooman kaupungin hatarasta seurakunnasta kasvoi globaali maailmanvalta ensin henkisesti ja sitten poliittisesti paavilliseksi monarkiaksi, jonka poliittinen asema lopulta häviää täysin ja paavista tulee nykyinen mielipidevaikuttaja.

Jussi Hanska esittelee konkreettisesti paavien suhdetta keisareihin ja roomalaisiin aatelisukuihin ja paavin näistä saavuttamaa yliotetta perustuneen. Hän esittelee myös selkeästi eri kirkolliskokousten merkityksen keskiajalta Vatikaanin II kirkolliskokoukseen (1960-luvulla) kirkon vallan ja opin muodostuksessa. Kiitoksen ansaitsee myös varsin kriittinen esitys kirkon reformista varhaisella uudella ajalla.

Paavien suhdetta oppiin ja opin suhdetta valtaa selitetään asiantuntevasti ja näin lukija ymmärtää myös harhaoppien vastaisen taistelun osana poliittisen vallan luontia. Kehityskulku muistuttaa monissa kohdissa eurooppalaisen valtiomuodostuksen historiaa: paavi satoi omaan valtaansa kaukaista päätöksentekoa luomalla oman lainsäädäntönsä velvoittavaksi ja sitomalla taloutta kontrolliinsa. Paavit järjести-

vät myös curiasta virkakoneiston sydänkeskijajalla kuten saman ajan maalliset hallitsijat seurueestaan. Toiminnan laajeneminen heijastui curian asiakirja-aineksen räjähdysmäisenä kasvuna 1200-luvulla ja kirkon keskusvallan leviämisenä yksittäisten ihmisten elämään aina perimmäisessä Pohjolassa, mikä myös muistuttaa hyvin valtakuntien verkostovallan kasvua. Myös jatkokehitys on hyvin linjassaan uuden aikaisten suvereenivaltioiden muodostuksen kanssa: 1500-luvun lopun jälkeen paavillinen hallinto järjestyi sektori-byrokratiaksi. Keskiajan varsin ”humaanista” inkvisitiosta tuli myös julmempi ja raaempi vasta 1500-luvulla aivan kuten maallisten hallitsijoidenkin tuomioistuimista samaan aikaan.

Olisi kuitenkin toivonut, että tekijä olisi selkeästi osoittanut ne yleispoliittiset yhtymäkohdat, jotka tekevät kehityksen kiintoisaksi. Paavin keisarillisen vallan kehittymistä toki seurataan, mutta itse Kristuksen keisariutta ei kokonaisuutena analysoida. Tähän olisi saanut suoran linjan Konstantinus Suuresta, paavi Gelasiuksen ns. kahdenvallan opin kautta investituurariitaan ja lopulta Innocentius III:n paaviuuden sekä sitä seuranneeseen mm. luonnonoikeusajattelun tukemaan laskuun, joka vei pohjaa paavin universaalikeysariudelta ja teki hänestä italialaisen pikkuruhtinaan. Asialahan on keskeinen sija keskiajan vallanmuodostuksessa. Si quis suadente Diabolo -bulla (1139) lähteneen kehityksen paavin käytännön tuomiovallan kasvattamisessa olisi

myös hyvin voinut rinnastaa kuninkaiden rauhanlakeihin, joilla kuningas loi oman aseman paikallisyhteisöjen keskuuteen. Näinpä olisi myös havainnollistettu sitä, kuinka Gratianuksen dekreetit ja Liber extra osuvat hämmästyttävästi yhteen eurooppalaisten valtakuntien lainsäädännön kehityksen kanssa.

Varhaiskeskiaika ei ole oikein kenenkään suomalaistutkijan ominta aluetta ja se jää tässäkin työssä melko pinnalliseksi kronologian esittelyksi. Itä-Eurooppaa on myös totuttu pitämään kummallisena toiseutena, minkä vuoksi se useimmin työnnetään syrjään. Hanskankin olisi toivonut esittelevän laajemmin viimeisen tuhannen vuoden ajan jatkuneita yrityksiä kirkollisen unionin luomiseksi. Tässä on paaveilla ollut keskeinen sija. Turkkilaiskysymys oli myös paaviuden historian kannalta tärkeämpi ja moniulotteisempi asia 1100-luvulta 1600-luvun lopulle kuin Hanska antaa ymmärtää.

Roomalaisuuden (*romantitas*) monitasoisesta suhteesta kristillisyyteen (*christianitas*) olisi toivonut kokonaisuutena hajahuomioiden sijaan. Näin siksi, että kristillinen usko levitti antiikin kulttuuria, ja kristillinen maailma voidaankin nähdä antiikin kulttuurin perinnön jatkajana. Lisäksi tämä puoli olisi ollut myös lähellä Jussi Hanskan omaa tieteellistä ydinaluetta.

Teoksen eräs yllättävä piirre on se, että siirtyessään oman erikoisalansa eli keskiajan ulkopuolelle tekijän ote paikoin jopa paranee. Esille nousevat keskeiset päälinjat, ja tekijä

osoittaa niiden historiallisen merkityksen sotkeutumatta detaljeihin. Lukijalle tulee selväksi paaviuden jääminen vallankumousten jalkoihin, takertuminen konservatismiin ja pyrkimys valtiosopimusten kautta säilyttää oma maallinen valtansa, mikä ei lopulta kuitenkaan onnistu.

Varsinaisen kronologisen esityksen jälkeen Hanskan kirjassa on systemaattinen osa, jossa käsitellään erikseen muutamaa keskeistä teemaa. Niissä pohditaan paavillisen hallinnon muotoa, paavin valitsemista, pyhimyksiä ja niiden kanonisointia, kirkon suhdetta ulkopuolisiin eli pakanoihin ja vääräuskoisiin sekä paavien asemaan kulttuurin suosijoina. Kaikki luvut ovat hyvin havainnollisia, vaikkakin tasoltaan vaihtelevia. Parhaimmillaan tekijä on pyhimyskulteisista ja kriittisin olisin hallintohistoriallisen esityksen suhteen. Esitys ulkopuolisista ei myöskään ole kattava. Systemaattisen osan erottaminen kronologisesta on kuitenkin hyvä ratkaisu.

Paikoin Jussi Hanska sortuu kronikoitsijaksi ja välittää hovijuoruja liittämättä niitä suuriin linjoihin, mutta tämä ei tapahdu kirjan laajuus huomioiden usein. Toisinaan tarpeettomilta vaikuttavat detaljit ovat puolestaan hyvinkin havainnollisia pitkien linjojen osoittajia, kuten huomio paavien valtiosuhteiden harvinaisesta noususta paaveiksi. Vuoden 1073 jälkeen seuraava tapaus oli 1939. Joissakin jaksoissa tekstiä rasittaa myös detaljien runsaus. Toisaalta niiden yhteydessä on syytä huomata, että teos toimii indeksensä

kautta hyvin paaviuden historian hakuteoksena, mille sopii antaa erityiskiitos. Tätä huomiota tukevat kirjan ansiokkaat liitteet.

Helsingin yliopiston yleisen kirkkohistorian professori Simo Heinisen teos on esseekokoelma. Sen tavoitekaan ei ole tieteellinen tutkimus tai edes kokonaiskatsaus, vaikka teksti tarjoaakin paljon tietoa paaviudesta parin vuosituhannen ajalta. Kirja esittelee selkeästi paaviuden loistokaudet ja laaksonpohjat. Oppineen kokonaisuuden pohjana on tietenkin tekijänsä laaja lukeneisuus ja asiantuntijuus näissä kysymyksissä. Siten teosta voi varoen käyttää myös hakuteoksena. Sen määrittely yleisteoksen sijaan esseekokoelmaksi perustuu kuitenkin kolmeen seikkaan. Ensiksikin tarjolla on paaveista ja paaviudesta hyvin subjektiivisia näkemyksiä, joita ei voi pitää tieteellisinä vaan ne kuvaavat ennen muuta tekijän omaa suhdetta katolisuuteen. Tekijä kannattaa vapaamielisyyttä (kuten allekirjoittanutkin), mutta silti Gregorius XVI:n tekstien irvailu edustaa pamphlettia eikä vakavaa tieteellistä analyysiä. On myös nykymaailman arvio kritisoida keskiaikaista selibaattia toteamalla, että papit olivat miehiä eivätkä enkeleitä.

Toiseksi Heininen on valinnut paaveja esittelyyn mieltymystensä mukaan. Hän käsittelee pitkään sellaisia hahmoja, joiden persoonaan liittyy kiintoisia tai ”herkullisia” asioita, mutta sivuuttaa varsin kivuttomasti koko paaviuden ja katolisen kirkon kannalta keskeisiä, mutta vähemmän mieltä

kiihottavia kysymyksiä. Esimerkiksi Innocentius III:n yhteydessä puhutaan asiakirjäväärennöksistä ja muusta ajan arkipäivästä, mutta ohitetaan vaivattomasti paaviuden asemaa ja katolista oppia valtavasti muovannut IV Lateraanikonsiili ja sen dogmaattiset päätökset. Trenton kirkolliskokous ei ole saanut myöskään ansaitsemaansa huomiota uuden ajan paaviuden kannalta, mutta kuningatar Kristiinaa käsitellään kuudella sivulla. Tämä on kohtuutonta, jos 190-sivuinen kirja pyrkii olemaan tasapuolinen paaviuden yleiskatsaus. Paavi keisarina -teema on myös sivuutettu kevyesti, vaikka se oli keskiaikaisen paaviuden ytimessä.

Kolmanneksi kirjan tekstistä huomattava osa kuuluu lähinnä hovijuorujen ja inhimillisten pikku detaljien kuten paavien rakastajattarien käsittelyyn. Tekijän erityishuomion näyttävät saaneen paavien naisseikkailut. Niitä tietenkin on hauska tirkistellä, mutta paaviuden kokonaisuuden kannalta niillä tuskin on erityistä merkitystä, tai sitten Heinisen olisi pitänyt perustella tällainen erityismerkitys paremmin. Varmaankin Aleksanteri VI oli ”mieskuntoinen” monine aviottomine lapsineen, ”akkavalta” kiistatta vallitsi keskiajan kirkon huipulla eräinä aikoina ja ”huoriakin” kuvassa oli, mutta tuskin ”myrkky, tikari ja kuppa” voivat olla otsikkoina puolueettomassa paaviuden analyysissä. On tietenkin myös hassua, että Leo XIII:n eläintarhasta karkasi pelikaani Quirinalis-puistoon ja aiheutti valtiollistakin hämminkiä.

Vaikka Heinisen tekstissä

on myös muutamia detaljivirheitä, ne eivät ole kokonaisuuden kannalta olennaisia. Ainoa mikä pistää mietityttämään niin Hanskan kuin Heinisenkin osalta, on se, että he mainitsevat korostetusti koulukirjoitakin tutun Gregorius VII:n ns. ”Dictatus papae” -bullan (1075) varsin näkyvästi. Sen 27 teesillä perustellaan paavin asemaa. Oman käsitykseni mukaan Horst Fuhrmann osoitti tekstin asiakirjaväärennöksesi jo 1977 eikä tätä Fuhrmannin näkemystä kai kukaan ole oikaisut.

Kaikkiaan ”Ihmistä suurempi” on hauska kirja lukea. Se on Jussi Hanskan ”Kristuksen sijaiset” -kirjan tavoin hyvin toimitettu ja kirjassa on paljon tärkeää tietoa. Se johdattaa lukijan helposti paavien historian huipulta huipulle, mutta sitä lukiessa tulee olla sortumatta liikaan tieteelliseen vakavuuteen. Keskiaikaa ei todellakaan käsitteellistetä nykyisin, kuten Heininen sen tekee eikä historian – paaviudenkaan historian – ydin ole arkijuoruilussa eikä subjektiivisissa nykypäivästä otetuissa arvosteluissa. Silti ne tekevät historian monella tavalla kiinnostavaksi aivan kuten vallinnan osuessa R-kioskilla Le Monden sijasta Iltalehteen.

Tampereen yliopiston professori Christian Krötzl on rajoittanut esityksensä paaviuden ensimmäiseen vuosituhanteen eli alusta sydänkeskialle ja fokusoinut esityksensä nimenomaan paaviuden rooliin kristinuskon levittämisessä antiikin Rooman keisarikunnan ulkopuolelle. Tämän prosessin tuloksena klassisen kulttuurin perintö tuli koko maanosan

yhteisomaisuudeksi ja muodostui se, mikä tunnetaan nykyisin länsimaisena kulttuurina. Kirjan tavoite on selkeästi yleisesityksen omainen pikemmin kuin varsinainen tutkimus.

Historian suuret linjat ja esitys lähetystyön, politiikan ja maallisen kuninkaanvallan muodostumisen vaihtelevista yhteyksistä ovat kirjan suuri ja mielenkiintoinen vahvuus. Selkeästi korostuvat myös erot tässä suhteessa eri alueiden välillä: miekkalähetyksen ja toisaalta rauhanomaisen käännytystyön toteutuminen liittyi pitkälti poliittiseen tilanteeseen ja paavilla oli monilla alueilla selkeä vastakkainasettelu maallisten ruhtinain kanssa.

Kirjan parasta antia on Itämeren piirin ja erityisesti Skandinavian tilanteen selvittäminen. Siinä Krötzl on omimmalla alallaan ja tulos on sen mukaista. Vähemmälle huomiolle jää mm. Itä-Eurooppa, jonka esittelyä vaivaavat myös pienet ja isommat kauneusvirheet sekä nojautuminen osin vanhentuneeseen kirjallisuuteen. Hieman kummeksun myös sitä, että kysymys paavin keisariudesta ja tämän dogmaattinen kehittäminen on myös tässä kirjassa hajotettu ja osin jopa ”kätetty” eri kappaleiden sisään. Vakiintuneen käsityksen mukaan tämä oli kuitenkin varsin keskeinen kysymys keskiaikaisen universaalien paavin vallan muodostumisessa ja mikäli siitä on eri mieltä, olisi tämä ollut hyvä esittää perustellusti. Jonkin verran lukijaa haittaa myös melkoinen määrä toistoja, joiden taustalla on pitäytyminen kronologiseen esitykseen. Tämän toinen seuraus on se, että usean kappala-

leen temaattinen sisältö on varsin heterogeeninen, mikä vaikeuttaa tekijän ajatuksien seuraamista: nyt on mm. samassa luvussa käsitelty niin mongoleja, paavillista verotusta kuin Canterburyn arkkipiispa Thomas Becketin murhaa.

Suurin kritiikki kohdistuu kuitenkin siihen, että Krötzl käsittelee teemaansa voimakkaasti ”makrotason poliittisena kysymyksenä”. Näin ollen hän ei kovinkaan syvällisesti problematisoi varhaiskeskiaikaisen valtakunnan, vallan, kansan, kristillisyyden jne. olemusta. Itse asiassa koko varhaiskeskiaikaisen maailman käsitteellistäminen on teoksessa varsin konservatiivista. Uusimman tutkimuksen mielestä selkeät erot kristittyjen ja pakanoiden välillä on asetettava uudelleen harkintaan. Myöskään itsensä identifioivia kansoja ja valtioita ei ollut nykyisessä mielessä olemassa. Lopputuloksena kirja onkin kovin perinteinen kuninkaiden, kansojen, paavien ja kristillisyyden esittely.

Todellisuudessa kai kristin-usko oli erittäin heterogeeninen ilmiö varhaiskeskiajan maailmassa, ja kuninkaan tai ruhtinaan kyky hallita laajan alueen väestön uskontoa oli äärettömän rajoitettu. Tämän vuoksi jonkin lähetyksäkäsken, ruhtinaallisen kääntymyksen yms. merkitys oli vain osa pitkää prosessia eikä kristillisen Euroopan muodostuminen toteutunut mitenkään hallitusti ja yksisuuntaisesti tai kenenkään täsmällisesti ohjaamana, poliittisena ohjelmana vaan vuosisataisen, monitasoisen ja kompleksisen kulttuurillisen transformaatioprosessin tulok-

kena. Tekijän ratkaisua voi perustella toki siten, että katsottaessa asiaa puhtaasti paavin silmin esim. Suomi kastettiin joskus 1100-luvulla ja se oli sen jälkeen osa kristikuntaa. On kuitenkin aivan eri asia, milloin suomalaisista tuli edes jossakin mielessä osa kristillistä eurooppalaista kulttuuria ja antiikin perintöä.

Lopuksi pitää antaa erittäin ankarat moitteet kirjan toimistustyölle. Tekstissä on paikoin pahojakin kielioppivirheitä ja lauseet ovat usein huomattavan kankeita. Kun kirja on tarkoitettu yleisesitykseksi suurelle yleisölle, on erittäin vakavaa, että henkilönimet on kirjoitettu toisinaan vakiintuneesta tavasta poiketen ja pahimmillaan samasta henkilöstä esiintyy kaksi kirjoitustapaa. En myöskään ymmärrä, miksi kutsua Rügenin saarta Rygenin saareksi tai Itä-Roomaa Itäroomaksi. Tätä kritiikkiä en kohdistu Krötzlille vaan se menee yksinomaan Suomalaisen kirjallisuuden seuran nimiin. SKS:n pitäisi olla kansallinen instituutio, mutta tämä työn lopputulos ei sitä ilmennä.

Jokaisella teoksella on tärkeä paikkansa tietokirjallisuuden kentässä ja jokainen niistä on lukemisen arvoinen. Josi Hanskan työ on teoksista tasapainoisin. Se on kiistatta pätevä yleisesitys maailman vanhimman instituution kehityksestä kaikilla osa-alueilla. Simo Heinisen teos on tässä mielessä peilikuva. Se on ennen muuta lukukokemus. Christian Krötzlin kunnianhimoinen tavoite tieteelliseen paaviuden analyysiin ei ole täydellisesti saavuttanut maaliaan, mikä vähentää sen ar-

voa. Eräin osin kirja on kuitenkin eriomainen, ja niiltä osin teksti olisi hyvä julkaista myös jollakin suuremmalla kielellä.

Jukka Korpela